

MARKINA-XEMEINGO EUSKARA AZTERTZEN

Bilbo, 1985-IX-27

Luis Baraiazarra Txertudi

“Ekialdeko bizkaiera”

LANAREN ESHEMA

I. SARRERA

- 1.1. *Ekialdeko bizkaiera.*
- 1.2. *Helburuak.*

2. **Non egin ditudan grabaketak**
- 2.1. *Herria.*
- 2.2. *Inguruko herriekin dituen harremanak.*
- 2.3. *Bonaparteren sailkapena.*
- 2.4. *Euskararen egoera gaur.*

3. **Lekukoak.**

II. LANAREN ARDATZA

- 1.1. *Sarrera gisa.*
- 1.2. *Berridazketa konbentzionala.*
- 1.3. *Transkripzio fonetikoa.*

III. AZTERKETA FONIKOA

- 1.1. *Armonizazio bokalikoa.*
- 1.2. *Azentua.*
- 1.3. *Laburdurak eta kontsonanteen galerak.*

IV. ONDORIO OROKORRAK

BIBLIOGRAFIA.

I. SARRERA

1.1. *Ekialdeko bizkaiera*

Hizkuntzaren mundua oso korapilotsua da. Oihan itsuan sartzerakoan bezala, han-hor-hemen katigu, aurrera egin ezinik eta noraezean dakusagu geure burua. Euskararen kasuan oraindik zailago da, idatziz gutxi landua eta finkatu gabea baitago, hau da: ahoz-ahozko iturritz iraun du eta euskalkietan, azpieuskalkietan eta ia konta ezin ahalako aldakietan zatikatua; hizkuntzaren ardatz izan daitekeen enbor nagusitik urrundua ikusten dugu euskara. Hobeto esan, euskarak euskalki eta lekuan lekuko hizkeratan irauten du bizirik.

Gain-gainetik begirada orokorrez so eginez, hara-honaka den-denari ikutuka, edo eta sail txiki eta zehatz batetan, barne eta kanpo miatzen eta arakutzen ihardutea. Bietarik bat hautatu behar hizkuntzaren oihan liluragarri bezain ilunean, eta nik lehenengo hau hautatu. Baina begirada arinez, handi-handika aztertuko ditut fenomenorik nabarienak, grabaketan irten ahala.

Ekialdeko bizkaiera dut aztergai.

Bizkaieraren auzia hainbat bider plazaratu izan da azken aldi honetan. "Auzia" diot, euskara batutik aski urrundua, bizkaieraren egoera eta etorkizuna oso kezkarri baitira askoren ustez. Arazo bezala atera ohi da eztabaidara bizkaieraren auzia, eta euskara batuaren aurrez-aurre jarri ere bai, honek baztertu edo eta azpiratu duen euskalki pobrea bailitzan. Bizkaiera aipatzen da, baina bizkaieraren aniztasuna oso nabaria da. Ez dugu bizkaiera baturik, ez forma idatzian eta gutxiago oraindik mintzatuan.

Idatzian, joerarik indartsuena, Markinaldeko azpi-euskalkia egiten zutenena da, izenik aipagarrienak Mogeldarrak, Prai Bartolome eta Astarloa izanik. Baina beste aldetik, Añibarroren joera ere hor dago. Bizkaiera literarioaren sorreran bertan ere batasunik eza nabari da. Euskara mintzatuan zer-esanik ere ez. Hemen, ahoa ireki orduko ezagun da nor-nongoa den, bere hizkerak salatzen baitu.

1.2. *Helburuak*

Han eta hemen tokian tokiko hizketaldiak entzunez, berehala konturatzen gara zenbait ezberdintasun badirela batzuen eta besteen artean. Baina zeintzu diren zehatz-mehatz ez ditugu bereizten, honelako beren-beregiko hurbiltze-lan bat azpieuskalki batez egiten ez dugun bitartean.

Ekialdeko bizkaiera hobeto ezagutzeko hurbiltze-lan bat izan nahi du saiotxo honek, gain-gainetik bada ere. Azpieuskalki honen ezaugarriak nabarienak adieraztera joko dut. Laburdurak, bustidurak, lesema eta deklinazio atzizkiaren artean gertatzen diren fenomenoak, deklinabidea bera, aditzak, kontsonanteen galerak, bokalen zenbait fenomeno aztertuko ditut irten ahala eta handi-handika.

Azpi-euskalkiaren gaur eguneko egoera izango dut aztergai, grabaketa oinarritzat hartuz, baina era berean ekialdeko bizkaieraz idatzi zuten idazle zaharrekin erkatuko ditut zenbait ondorio.

Euskararen oraingo erabilera ere aipatu nahi nuke, eritzi maila hutsean geratuko bada ere.

2. Non bilduak dauden datuak

2.1. *Herria kokatu*

Markina-Xemeinen egindako grabaketa batez baliatu naiz.

Lea-Artibai eskualdean kokaturik dago. Ibar bik osotzen dute eskualde hau, Lea eta Artibai ibaiek izena emanik. Hegoalderantz dagoen Oiz mendiaren maldetan dute sorburua ibai biok, bata nahiz bestea erreka txikiagoen urez hanhor-hemen hornitzen delarik. Lea Lekeition hiltzen da; Artibai, berriz, Ondarroan.

Markina-Xemein Bizkaiko ipar-ekialdean dago, mendiz inguratutik, haien hesi barnean gordea. Ekialderantz jo ahala, Gipuzkoako lurra ditu auzoan, Eibar-Elgoibarkoak hurbilen. Mendiz-mendi, Mutriku aldeko lurra ere ez dira urrun. Hegoaldera, Arraizgain edo Trabakuaz bestaldean Mallabia du.

Markina-Xemeinek 5.000 biztanletik gora ditu gaur egun auzune, baserri eta abar. Orainsu arte auzitegi buru izana, ibarraren bihotz-bihotzean dago eta itsasaldera (Ondarroara 11 km.) nahiz inguruko herrisketara joateko bide-bidean. Hemen dute erdigunea bide guzti hauek: kostaldera doanak; Markin-Etxebarritik Urkaregi mendatetik zehar Elgoibarrantz jotzen duenak; Barinaga auzotik Arrate barrenera eta handik Eibarrakoak; Meabetik eta Lekoiztik, Zapola eta Urregarai mendiak eskuin aldera utziz, beste ibarrean (Lea ibarrean) barneratzen den bideak; eta azkenek Trabakua gaindituz Mallabia ezkerrean dela, Berriztik zehar Durangotik Bilborako errepide nagusira iristen denak. Azkenengo honetan, Markinatik irten berri, hiru kilometrotara, Iruzubieta auzoa dugu eta hemen eskuinera joz gero, Gernikara garamatzen basarteko errepide bihurtu eta gorabeheratsuan sartzen gara. Bi kilometro barru Bolibar dago eta goraxeago Ziortza, bere Abateliza zaharra lehengo historiaren lekuko duela. Orain dela urte batzuek Bolibar-Ziortza bere eskuko udal zen. Gaur egun, berriz, Markina-Xemeini erantsirik dago.

Bolibar zeharkatuz, aldapa bihurrian gora, Gontzegaraira iristen gara. Hauxe da, alde honetatik, Lea ibarrean barneratu orduko punturik garaiena, ibar bateko eta beste euskararen mugari dirudiena. Azpi-euskalki bera izan arren, Aulestia eta Munitibar aldean ez da Markinako aldaki berbera egiten; fonetika aldetik batipat badira zenbait desberdintasun. Gontzegaraitik zehar-meharka eta gainbera laster gara Arbazegi-Gerrikaizen, gaur egun Munitibar izenez ezagunago dugun honetan. Herriska hauetan zer-esanik ez, baina Markina-Xemeinen bertan ere nekazaritza da nagusi. Ez dago industriagintzari emana. Markina-Xemeinen lantegi handietariko bakar bat besterik ez da: gerra-materialgintzakoa bera. Beste guztiak kooperatiba eta lantegi txikiak dira. Inguruko herri koxkorretan ia-ia ez da ikusten lantegirik. Basoz, pinadiz batez ere, ondo jantzia da inguru hau. Nekazaritza, abelazkuntzatik eta basotik bizi da Lea-Artibai eskualdeko lehorreko jenderik gehiena. Aspaldi batetan, Ipar-Amerikara artzain edo eta Australiara joera handia nabari da; edo nabari izan da, hobeto esan. Gaur egun, eta lehenago ere bai, kirolari bezala, zestalariak joan ohi dira Amerikarantz, markinarrak batipat.

2.2. *Inguruko herriekin dituen harremanak*

Markina-Xemein da eskualdeko herri txikien erdigune eta ardatz. Bolibar-Ziortza oso-osoan Markina-Xemeina begira dago. Goian adierazi dudanez, bere eskuko izatetik Markina-Xemeini erantsirik egotera etorri da. Hala ere Markina-Xemeinek ezin diezaieke erantzun lan-eskakizun guztiei, beretzat ere nahikoa ez baitu. Eta beraz, Ermua, Eibar, Elgoibar, Berriz eta Durangaldera jo behar lan bila. Lan-arazoaz gainera, eskola, azoka, ganadu-feria, erosketak, kirolak (Pelota-unibertsitatean ospatzen diren partiduak) eta abar izan ohi dira harreman-iturri.

Munitibar eta Markina-Xemeinen arteko harremanak ez dira hain ziurrak. Munitibar bitara dagoela dirudi: alde batetik Markina-Xemein eta bestetik Gernika. Bien artean noraezean eta biderdian; baina Gernikara omen du joera biziagoa. Gontzegarai gainak izan dezake horretan ere zer-ikusirik; jakina, Gernikako astelehenak ere erakargarriak dira inguruko herrientzat.

2.3. *Bonaparteren sailkapena*

Bonaparteren arauera, hiru azpi-euskalki bereizten dira bizkaieran:

1. Gipuzkoako bizkaiera: Bergara, Gatzaga (Deba garaia).
2. Ekialdekoa: Markina.
3. Mendebaldekoa: Gernika, Bermeo, Gaminiz, Arratia, Orozko, Arrigorriaga, Otsandio.

Euskalkien ikerketarako berezko sena eta entzumena zoli duenak erraz nabaritu du sailkapen zorrotz eta zehatzik, gaur-gaurkorik behintzat, ez dugula oraindik. Bonaparterenak, oinarri ona izan arren, berraztertu beharrekoa dirudi. Bizkaian batipat, euskara, mendi eta ibarren arauera sakabanatua eta ñabarduraz beterik ageri zaigu. Markinakoa, ekialdeko bizkaieran sartzen da bete-betean, baina mugak ez daude batere garbi, ez alde batetik eta ez bestetik. Gerena (Geria) eta Mallabia aldera jotzen badugu, handi-handika behinik-behin, azpi-euskalki bera dela esan genezake.

Bonapartek Gipuzkoako bizkaiera sail berezi batetan jarri arren, Eibarkoa adibidez, hurbil-hurbilekoa da Markinako azpi-euskalkitik. Hala ere azentu eta ahots-modulazio bere-berea eta berezia du bakoitzak. Morfologiazko desberdintasun txiki batzu ere bai, jakina!

Gernikalderantz joz gero ere, zalantza berdintsua: Non bukatzen da ekialdeko azpi-euskalkia eta non hasi mendebaldekoa? Har dezagun, adibidez, Arratzukoa. Ekialdekoa ala mendebaldekoa ote da? Markinakoaren kidea ala Gernikakoarena? Lehen hurbilketa batez bietako formak gurutzatzen direla dirudi. Hala ere ikerketa honetatik kanpo dago auzi hau. Dena dela, alde bateko eta besteko euskarak bereizkuntza eta ezaugarri nabariak izan arren, muga zehatzik ezin dugula ezarri konturatzen gara. Markina-Xemeingoak, Markin-Etxebarrikoak eta Bolibarkoak, ñabardura batzu gorabehera, ez dute alde handirik. Beraz, azpi-euskalki eta aldaki berekoak ditugu. Munitibar eta Aulestiakoa ere azpi-euskalkiz ekialdekotzat jo genitzake, mendebaldekoaren eraginak han-hor-hemen nabari

badituzte ere. Markinakoaren aldaki berekoak ez dira, ordea. Bien arteko aldea fonetikan soma daiteke batez ere, aditz laguntzailearen ebakeran hain zuzen: Ekialdeko azpi-euskalkian, gipuzkoeraz bezala, /j/ belarea ebaki ohi da hitz arruntetan. Baina aditz laguntzailean zeharo ezberdin ebakitzen da Markinan eta Lea ibarreko herri horietan:

Markina-Xemeinen: [etōri xáko] [xun xáko].

Munitibar-Aulestian:[etōri/džako][xun džako].

Lekeitio [džun džáko]

Beraz, bizkaiera enbor edo ardatz berekoa izan arren, adar desberdinez, aldaeraz beterik dugu. Areago oraindik: zenbait kasutan herriak mendi eta hara-nez elkarrengandik urrunduak egon arren, elkar gurutzatzeak, eraginak eta kidetasunak nabari izaten dira; eta alderantziz ere bai: ia auzo batetik bestera ñabardurak eta bereizketak...

2.4. *Euskararen egoera*

Euskararen egoerari dagokionez, gaztelaniaren gorakada bizia azpimarratu beharko litzateke azken urteotan eta aspaldidanik. Hau fenomeno orokorra da, baina nabarmenagoa eta kezagarriagoa gerta daiteke, agian, euskara erabat nagusi eta etxejaun izan den baserri isolatuetan ere gaztelania hain indartsu sartzea. Gaur egun baserri eta herri koxkorrek ere ez dira euskara hutsaren egoitzak. Gaztelania ere sarri samar entzun daiteke. Fenomeno honetaz ihardun dutenak ia guztiak bat datoz erdal telebisioaren eragin bortitza salatzean, baserririk urrunduetaraino ere barneratzen baita gaztelaniaren hotsa tresna horren bidez. Erdal munduaren, olde arrotzaren afrontuak harrapatzen ditu lehen ezkutu-gordean ziren zokondo guztiak. Beste aldetik eskola bilduak; herri handietako eskoletan herriska guztietako haurrak biltzeak ere eragin gaiztoa izan du. Azkenez —eta pertsona larrien erantzukizuna izugarria da kasu honetan— adinekoek bereizketa zital bat egin ohi dute hizkuntzaren erabileran, haurrei euskaraz eginez eta beren artean gaztelaniaz. Horrela, haurrak nagusituz eta haziz joan ahala, gaztelaniaren zurrumbiloan murgiltzen dira, hori baita “nagusien hizkuntza”... Baina soziologiaren eremura jo gabe, noan neurera; lehengo harira: Nolakoa da euskararen egoera Markinan eta inguruan? Erdarak kutsatu gabeko herririk nekez aurki daitekeela, gaur egun, autortu behar. Hori autortu ondoren, zorionez, hemen nahiko osasuntsu dela euskara dirudi. Markina-Xemeinen, kalean behintzat, gaztelaniaz egiteko joera nabarmena dago hala ere. Hemengo zaharrek diotenez, aspaldiko kontua omen da hau. Harritzekoa, bestaldetik, etorkin-kopuru txikikoa eta alde guztietatik euskaldun herriz inguratua baita. Baina egi-egia hauxe da: inork uste baino gaztelania gehiago entzun daitekeela. 12 urtetik 25era bitartean nabari da bizikien erdal-joera hori; baina hortik 45 bitartean ere erdal joerak irauten du.

Inguru honetako herrisketan ere, lehenago ez baina, gaur badu gaztelaniak bere lekua gaztetxo askoren ahotan, baina jakina, horretan Markinako kaleartea da nabarmena. Oro-har, euskal kutsu handikoa da eskualde hau. Gaztelaniaren nagusigoa aipatzen dugunean Markinako kalearteaz dihardugu.

3. LEKUKOAK

Markinako Lorenza ELORZA eta Zipriano BILBAO-ri egindako grabaketaz baliatu naiz. Baina oraingoz, lehenengoaren transkribaketa bakarrik jarri dut hemen, ondorioak ere ia guztiak Lorenza Elorza-ri egindako grabaketatik jasoak dira. Dena dela, bai batarena eta bai bestearena, hizkuntza aldetik ezezik, etnografia aldetik ere oso interesgarriak dira.

Zipri Bilbao-ren iharduna ia osorik sorgin-ipuinena da; sekulako bizitasunez kontatuak, iturritik ur garbia bezala, hitzetik hortzerako jarioan zintara pasatuak.

Lorenza Elorzak 51 urte ditu. Ezkondua, Markinan jaioa eta bizi ere bertan bizi da GUEN KALEAN. Kaletarra, beraz. Bere seme Xabier Kalzakortak egin dio elkarrizketa edo solasaldi hau eta eskertzen diot benetan mesede hau.

Zipri Bilbao, Markinako AXPE baserrian jaio eta bertan bizi da. 63 urte ditu; ezkondua. Forma alokutiboan darabil aditza, hemen esaten denez “eztok eta baidok”.

II. LANAREN ARDATZA

1.1. *Sarreratxo gisa*

Lekuko en —edo hobeki esan— lekukoaren kontaketa magnetofonotik papereara aldatu dut. Idazkera konbentzionala da; lekukoaren ahoskatze modua ahalbait ondoen isladatzen duena. Gero, transkripzio fonetikoz ematen dut lerroz lerro, hautatu dudan transkripzio-mota filologikoa izanik, ezagunago eta errezago egiten baitzait.

Honelako lanetan beti sortzen dira zenbait arazo, hotsak zehatz-mehatz adierazi nahi direnean. Nik neuk, /z/ = [s̺] berdinketa, edo Bizkaian ematen den neutralizazioa onartu egin dut, zalantza batzuren ondoren, /s/ fonema bezala transkribatzea, alegia, bizkaieraz ez baitira bata eta bestea bereizten.

Markinan, hala ere, badira nolabait bereizten dituzten toki edo auzoak. Gutxienak, baina badira. [sa̺a] honelaxe bokale luze eta guzti entzun daiteke. Hitz banaka batzutan, /z/ fonemaren aztarna garbi geratu da, bereizketa hori galdua duten kaleko euskaldunen artean ere. Hots afrikariz ebaki ohi dira hitzok: “erretza” (fácil), “barretz” (sin embargo) eta abar.

1.2. *Berridazketa konbentzionala eta transkripzio fonetikoa*

- Zure gaxtetako kontuak esan, ama! Harako kriada egon zinenekoak eta... [šure gaštétako kóntuek ešan, ama! áko krišedá egon šúekwek eta...]
- Kriada egon nintzenekoak? Urte asko dira. Jeseuuus! Bada, hango... tia bat egoan krišedá eón níncenekúk? urtaško dié. xeséuuus! ba, ango tia bat éuen an zaharra, 88 urtekoa, eta esaten eban ze... zerera, Arretxinagara nahi joan sārā, larógeta šofci urtekú, da šerá nai xun, arečíná nai xun.
- S. Migel hurrengo egunean šamigél ūteŋgo egunín.

Eta izteko hara joaten. Eta ezetz amak, eta ezetz, beharra egoala etxean eta ez etá ísteko ará xúten. eta ešéc amák, eta ešéc, biēra utsalola itxiko. Baietz! joan egin behar ebalá eúela ečín da ešocola ičiko. baiéc xún eimbibala berak. Ba, hara joaten zirenei, kontsejalak eta eukitten ebela berák. bā, ará xúten šírenei konséxálak etá eukítebela bazkaria hurrengo egunean, eta gero hareekin txuleta-hazurrekin baškáriše uřengo egunín, da gero árekin čuletašúřekin hara joaten zirenei bota egingo eutsezela. Txuleta-hazurrak bota ará xúten šírenei bóta eiņgocešelá. čulétašúra pota ta ee... zertu egiten zittuela handik, kontzen zittuela hara ta ee... séřtu eiřen šítuela ándik, kécen šítuela ará joaten zirenak; baina, ba, eberdiostekoa egitera joan zirenean, xúten šíenak, baiņa ba, eberđiostékue eítá xún šíenín, aita eta ama ta joan zirenean, joan zan eta intxaurrak jo dau —sudurluzea zan aité tamá ta xún šíenien, xún šan, da inčaurak xo dau bera intxaurrak zerean, sudurrean —šufłúšie šan bera— da xodau inčaurák šerien, šurien eta dana odóla! Eta negarrez joan zan Ibazetara, arin-aringa. da dána odóla! eta négarés xún šan ibašétá, arinřaringa. Eta ea zer pasatzen zan, ba, eta. Ba, intxaurak jo ebala ta da ía sé pašétesan, ba, ta, ba, inčaurek xóbala ta šúře sudurra apurtu utsalola. Eta esaten ban: “Nun joko hindunan, ba, hi; apurřu eucala. ta ešáteban: “nún xoko iņúnamba, i; nun joko hindunan, ez dauken besterik horixe baino ta, sudurra baino. nún xóko iņúnan, ešteuken béšteik oišé baiņota, šuré baiņo Esaten eban: “Min handia zan sudurrean emon eustana, baina handiagoa ešateban: min andíše šan šurien emóštena baiņa andíšaue zan ha berbea”. šan á beřbíe.

— Eta besterik? “Titili-patalena” esaizu, “Titili-patalena”. eta béšteik? titilipátalena ešáišu, titilipátalena.

— “Titili-patalena”?
tilítitilipátalena?

— Bai, esan!
bai ešan!

Hiru ahizta ziren, hiru ahizta. Eta nobioa nai eben. Eta orain iru aištá šíen, iru aišta. eta nobišue naiēben. eta oin “Kurutzebarri” lez, ba, dedikatzen zan bat e... nobioa topetan; kurucebári lec ba dediketān šan bat ee nobišue topetān; Eta esan eutsen: “Begittu, zuentzako moduko nobioa neuk bialduko da ešáucen: beítu, šúencako moduko nóbisűe neupialdukocuet deutsuet etxera eta egon zaitezē dotore-dotore jantzita etxean”. ečá eta egon šaiťešé dotoredotore xancíte ečiēn. Eta joan zan baten etxera, jo eutsen atea eta han egozan, abarketa da xúnsán baten ečá, xo eucen atie ta an euášan abarketa zuriekin-eta ei egozan, kontizu, hirurak, bata baino bestea dotoreago! šuríšekiņye eišegošan kōņtišu irúrek bata baiņo béštie dotoriau!

- Beharreen, ez da?
biārien está?
- Beharreen. Egoan, ba, haria egiten; bat egoan haria egiten, gorua biārien. egüemba ariše eiten; bategüen ariše eiten, góruue gorua egiten esaten dana. Eta dinotse: “Amak esan jon, amak esan don hirurok góruue eiten esatēdana, eta diñóce: “amák esán xon, amák esándon ixilik egoteko”. Eta besteak esan eutsan ze: “Ttirt haria eta irúrok isilik óteko”. da béstiek esáucen še ttirt ariše ta ttirt eten!”. Eta hirugarrenak esan eutsan ze: “Hik i... ikusi bihar do ttirtētēn!. eta irúgarenák esáucen še: iki ikusi bion hareek e... pitupean dagozanak”. Eta “eēne! —esan eutsen nobio horrek— áreke pitüpien daóśanak”. da eēne! esáocen nóbişuořék hirurok zarie titilipatalak be?” Ta buelta egin eta nobio barik irúrok śaríe titilipatalapé? da buelta eiñye nóbişo barik geratu ziren. Ez eben egin tratulik. “Titili-patalak” izan zirenez, gátu śién. éseben eiñ tratuik. titilipatalak isen śienes ba, geratu ziren nobio barik, ez jakoen gustau-ta. ba gátu śién nóbişo barik écakoen guštaute.
- .Eta harako jaboiaarena ta...?
eta áko xaboiēná ta...?
- Baa hori zan Karmen Arrillaga. Arrillaganekoa, horrexen tia; Karmenen baa ori śanKarmén ariłaga. ariłaganekúe, ořeśen tia; karmenen tia eta eukan lagun bat, Etxetxuko alaba, Jose Orbearen tia bat eukan tia daeúken lagúmbat ečéćuko alábie, xośe orbéan tia báteuken aberatsekin kriada, eta etorten zan, ba, urtean baten Gabonetan etxera. aberáćakin krişedá, ta etorřeśan, ba, urtiembáten gabónetan ečá. Eta enterau zanean zelan etorri zan, ene ba! joan zan. “Ea ondo?” da entereu śánien śelan etori śan éneba xun śan. ía ondó? ta “bai, ondo” ta... “Ekarri jonat gauza bat... ez dakin zelako gauzea ta bai, ondo ta... ekařionat gauśabat... estákin śelako gauśie ekarri dodala ta”. —“Bai?” —ta “bai”. ekařiotelata. bai? te bai.
- “Zer don, ba?”
śéřdom ba?
- Ba, nire ugazabaren arkondara zuriak-eta gauza batatz garbitzen ditun.
ba nire úşaban arkondara śurişeketá gauśé bátaś garbiceitün.
- Zer don, ba, hori? —ta
śéř domba ori te
- Jaboia esaten jakon horri, jaboia! Eta ekarri honat heuretza, xaboie esátexakón ori, xaboie! ta ekařionat eucáko, ikusteko samea eta belarriak-eta zelan garbitzen ziren”. klaro!
ikúşteko śamieta belárişeketa śélan garbicen śien. kláro, lehenago lixibea egiten zan eta ez egoan jaboirik.
lénā lişbieitēn śanda éseuen xabórik.
- “Bai?” ta “bai”. “Ikusikon”. Beno
bai te bai. ikúşikon. bweno.
- ta nora joango gaitun arratsaldean?
ta ná xunĝo gaitun ařáćaldín?

- Boluko errekarra joango gaitun! –Ta joan ziren. Eta hasi zan eskuak...
bolúko eřeká xunġo gaitun. da xunsien. da ašísan eřkúek...
- “Begittu: holan-holan emoten don” –ta eskuak garbitu, uretan busti eta
beítu ólan ólan emóton– taéřkuk garbitu uretan buřtí ta
jaboiaz triki-traka hasi da dana dana bitsa ta... “hau don gauzearen
xaboiař trikítřaká ařide dana dana bice ta... “ené aú don gauřian
labana!”. “Bai!”
labána! bai!
- “Ta sélan emoton?”
da sélan emóton?
- Ba, emon, holantxerik! Ikusten don? Holantxerik! Lehenengo samea
ba emón olánċeik ikúřton? olánċeik! lelenġo řamie
ta arpegia ta... begiak zabal-zabal eginda esku zabalez hasi da ta,
tařpeiřeta bégieřek řabalřabal eiġye eřkú řabálař ařide ta,
- Ene! Ene! Ene! baina begiak niri erre egin jeustenaz ta...
ené ené ené baiġa bégieřek niri ere eiġxořtenař ta
- Baina begiak sarratuta egiten don, begiak sarratuta– esaten eban.
baiġa bégieřek řaratúte eiġon bégieřek řaratute-eřáteban.
Niri orduantxe erre jatezan begiak eta ondino 88 urte daukadaz
niri orđúnċe eřé xatéřan bégieřek eta óndino larógetařořci urťé dekoář
eta ez jatez preřkau- esaten eban
ta eċateř preřkaú- eřáteban.
- Ta bestea, ha... kriadearena... ez zara akordetan zelan ee...?
ta beřtie ae kriřádiana écara akórđetan sélane
- Ah! Urlokoa?
a! urłókue
- Bai, hori da!
bai orída
- Ba, Joxepa Urlokok nahi eban kriadea. Kriadea nahi eban, eta ura
ba xořépa urłókok naibán kriředie. kriřédie naibán, da úre
ekarri eta egurrak ekarri-ta egiteko modukoa. Eta eroan eban
ekári daégurek ekaríte eítteko modúkue. da erúban
Ittoĩnoko Maritxu eroan eban. Eta –bueno, ba, emen izten dot eta
iřoiġoko Mariċu erúban. da bwenoba emén ířtot eta
etorriko naz hemendik hilabete batera, ba, ea konforme zagozan honeġaz
etořiko nář emendik iřebetebatá, ba, ía konforme řaġořan ónař
neska honeġaz ta ea zelan konpontzen zarien.
neřkionář da ía sélan konpóncen řarién.
- Bueno, ba, ondo da, ondo da!
bweno ba ondóda ondóda!
Joxepa hasi zan hurrengo egunean:
xořépa ašířan ureġo egunien
- Bueno, Maritxu, hartu kantiña eta joan Ibazetako Txantelera eta
bwéno mariċu, ařtu kantiġé ta xun ibéřtako ċantelá ta
ekarri ura!
ekári uré
- Ekarri zeuk!
ekári řeúk

- Bai, baina ekarri egin behar deustazu ura, lapikoan...
bai baina ekañi eimbiñteñu uré lapikun
- Zeuk ekarri!
ñeuk ekañi
Enèee...! Gero, hurrengo, ba, egurra:
enée geró urengoba eguré
- Eta egur apur bat ekarrizu, ba, sua egiteko— ta
da egurapurbat ekañisu ba ñué eiteko ta
- Zeuk ekarri, nahi badozu!
ñeukekañi naiboñu
Eneee...! Halantxe pasau jakon hainbeste denbora. Gero hurrengo
enée alañce pañau xakon aimbéñte dempora. gero urengo
ama joan zanean, esan eutsan ze...:
amá xunñanine eñauañce
- Ta, zelan konpondu zarié, ba, zelan konpondu zarié? —ta
da sélan kompóndu ñarié ba sélan kompóndu ñarié? —ta
- Konpondu? Daná neuk egiteko esaten deust. Dana nahi badot ekarteko
kompóndu? daná neukeiteko eñatoñte. daná naibót ekañteko
eta neuk egiteko... ta hemen gabiz...
ta neukeiteko da amengabiñ
- Bai baina —esan eutsan— horri ezer esan behar deustazanean,
bai baina eñacene orí eñer eñambiociñuniene
esan behar deustazu: “Koittau-koittau hori, poli-polittori” —Eta
eñambiociñe koñau koñau oí polipolitoi —ta
pentsau, Joxepak prisa eukanean be, “koittau-koittau horrek ekarri
pencañ xoñepak pñisa eukanjembé koñaukoñau orék ekañidañu
eidazu ura” eta “kottau-kottau horrek ekarri eidazu egurra”... eta
uré ta koñaukoñau orék ekañideñu egure da
holantxerik pasau eban bere denporea. Eta gero, denpora gutxi eginda,
olañceik pañeuban bere demporie dageró dempora giçi eñye
kendu eban handik. Eta joan zan horraxe Eibar aldera edo, eta ez dot
kenduban ándik da xunñan oráñe eibañaldá edo ta éstot
aspaldiko urteetan be ikusi. Neska polit bat zan. Horreek neuk ezagutzen
aspaldiko urtietan be ikusi neñka politbat ñan. orék neuk eñaucen
ditudanak eh! horrek neuk ezagutzen ditudanak dira.
ditudanak é, orék neuk eñaucen ditudanak dí
- Eta hori e... ezagutu dozu Karmengo iturrira joaten zirenak, neskak?
ta orié eñautu dóñu kañmengo icññirá xuten ñirenak neñkak
- Ah, nik ezagutu ez dot egin hori, baina lehenago, ba, kontizu, danak
a nik eñautu éstot en orí baña léna ba kóntiñu dának
joaten ei ziren hartu edarrak eta uretara; urik ez zan hemen eta...
xuten eiñien artu edáñaketa uretá urík éñan emenda...
- Buru-gainean, ez da?
burugáñin eñá
- Bai, hartu buruan edarrak eta uretara! Kolak egoten ei ziren.
bai artu burun edáñak eta uretá kólak egoten eiñin
- Bueno, ama, horrek Karmen Arrillaga horrek zelan garbitzen zitun
bwéno amá orék kañmernañlaga orék sélan garbicen ñitun

haginak?

agínek

- Ba, ilintiaz. Zuk ez dakizu zer dan ilintia. Baina ilintia...
 ba ilintiśeáš. űuk eštakiűu űer dan ilintiűe. baġa ilintiűe
 lehenago egiten zan, ba, egurra bota eta egurrak izten dauan, geratzen
 lēna eġten űan ba egurē bota ta egurēk iűten daben, gācen
 zan e... zera, haxe azkena, ondokina egurrarena; izaten da gauza baltz
 űan e űera aűee aűkēna ondōkiġe egurēna iűeten da gauűe balc bat
 bat ilintia esaten jakona; eta ipinten eban harrian eta haizkoraren
 ilintiűe eűatexakona ta ipinteban ariűen eta aiűkōrian
 doruaz, haizkoraren beste parteaz xehetzen eban eta gero zepilu bataz
 doruáš aiűkōrian bēste partiaű űeceban da gerō űepġlu bātaű
- hagin postizuak eũkazan eta- haretxeaz garbitzen zituan.
 agġn poűtiűuk eukēűan da arēceáš garbicen űitun.
 Txirriket-enekoak bizi ziren goian eta horren anaia bat egon zan
 ĉiriġketenēkuk biűi űien goiűen da űren anaiebat egonűan
 zer baten, drogeria baten egon zan Bilbon eta harek esaten eutsan
 űer baten drogeriűabaten egon űan bilbon da arēk eűatocen
- Baina zuk, tia, ez badaukazu nezesidaderik horreaz garbitzeko.
 baġa űuk tia eűpādekoűu neűeűidadeik űraű garbiceko
 Zuk egin behar dozuna da “Dens”az garbitu haginak. Esaten eutsan:
 űuk einbiōűune da denűaű garbitu agġnek. eűatocen
 Haginak garbitu behar dabe horreaz porkeria horreaz?
 agġnek garbitu bidabe űraű poűkeriűoűaű
- Ixilik egon hadi –esaten eutsan– Holako DENS-ik etxak; hau dok
 iűilik űnari eűateocen űlako denűik ēĉak au dok űanuena ta garbiűena”.
 Eta haretxeaz, ilintiaz garbitzen zituan harek haginak.
 eta arēceáš ilintiűaűaű garbicen űitun arēk agġnek
- Eta haginak zuriak, ez da?
 eta agġnek űuriűek eűtā?
- Zuriak? Horixe bai, zuriak. Postizuak eukazala, zepiluaz eta gero uraz
 űuriűek? oriűe bai űuriűek. poűtiűuēk eukēűala űepġluáš da gero űraű
 eraginda ikusgarriak agertzen zituan harek haginak. Finak ziren horreek,
 ēraġnġe ikũűgarriűek agercen űitun arēk agġnek. finek űiēġ űrēk
 finak! Eneee...! Pertsona finak!
 fiġnek! enēe! poűűona fiġnek!
- Eta harako hemen ee... kale honetan egiten ziren zerak, antzarrak eta...
 eta āko emēne kale onetān eġten űien űerak ānĉarāketa
- Ah, bai! horreek antzarrok geure kaletik! Aitita be joaten zan.
 ā bai űrēk ānĉarōk geure kalētik! aiġġtebe xũten űan
 Aitita, gainera, ona zan. Harek edozenbat... ia urtero eteten eutsen
 aiġġte gāġnera onāűan. arēk edoűembate... iűē urtero etēteocen
 sama hori. Orduan hauxe kale hau zan Markinan; hemendik zehar antzarrak
 űamioi. űrdũn auűē kaliaũ űan markġnen; emēndiűik űiēr ānĉarāk
 eta danak. Akordetan naz ni, umea baina, zelan bentanak-eta danak jentez
 eta dānak. akōrdetanāű ni umie baġa űelan bentānaketa dānak xēnteű
 egoten ziren. Danak aurrētiaz esanda, eh!: “Gero etorriko gara ta ea
 egōten űien. dānak auűētiűeű eűānda e: gerō etōriko gā ta ia

egoten dan lekua"! Hau kale hau? Bai... Gero, zelaian ipini zituen eta egóten dán lékue! au kaliaú? bai geró šelašen ipini šitúenda akabo, baina ondo polito egoten ziren hemen. Akordetan naz ni zenbat akábo baña ondo políto egoten síen emén.akórdetanaš ni sémbat jente egoten zan.
xénte egoten šán.

- Ta... urkamendiarena ta... zeozer esan zeinke?
ta urkémédišaná-ta šóšēr ešán šeinké?
- Tia Arrillaganekok esaten eban berak ezagutu ebala; ha hil zala dira tia ariłáganekók ešáteban berák ešáútubala; á il šala dié ba, hogetamabi urte; ziuurrik ez dakit, eh! Berak esaten eban zelan berak ba ogetámabi urte šiguřik eštákit e! berák ešateban šélan berák ezagutu eban; eta gero ba... ia 89 urtegaz hil zan eta, esaten eban ešáútuban ta geró ba išé larogetabederaci urtégas ilšán da ešáteban zelan Xemeinen zan urkamendia. Bera akordetan zala mutil bat be šélan šémeiņen šán urkémendišé. berá akórdetašala mutil bápe ederragoa eroan ebela, ta ea nora joian eta andra batek esan eutsala edéřaue erúbela, ta ía ná xoienda andrá baték ešáocela hortxe Foteroneko parean: “Zure mutil-itxura ikusita hori da mutilaren órče fotéroneko párien: šuré mutil ičúri ikusište oridé mutiłán paraderoa!”. Eta berak atzera begituta esan eutsala: “Ai, ama, ofizio ona paradérue. da berák ácera beřtute ešáocela: ai amá, ofiřio oná nuen nik laga balie”. Eta gero, ba, batzuk berba egiten ei eben urketu nuén nik laga bálie. da geró, ba, bácuk berbá eiņen ešeben urkétu baino lehen. Eta enee! kontu tristeak esaten zituan harek! Urkamendiko baño lén. ta enée! kóntu trístiek ešáten šitún arék! urkémendiko kontuak eta. Lehenagoko lapurrak baserrietan-eta; zelan izaten zan kóntuk eta. lénako lápuřek bašérišetánda šélan íšetešan diru-zaparradea egoen lekuan... dirúšapařadie éguen lékun.
- Hor baserri famatu bat, ez da?
ór bašeri famaú bat ešta...
- Erretolotzan be bai ta...
eřetolócambe baište
- Hori-hori! Esan hori!
órióri! ešán ori!
- Erretolotzan be, kontizu, gau baten halakorik! Horman gora joian eta eřetolócambe kóntiřu gau batén álakoik! óřmáņgora xoién da barrutik jo tiroa eta ha desapareřidu egin ei zan, kontizu. Hil, kontizu, bařútik xó tířue ta á desapareřidu eiņiřán kóntiřu. il kóntiřute ta gero besteren batzuk eroan eben eta hurrengo egunean meřatara etorri geró béšteén bácuk erúben da úřeņgo egúniņ meřetá etoři ei zan hango gizona, ta... “Zer –esan ei eutsen– Erretolotza, ... eišán aņgó giřoná ta “šēr –ešán eiřocen– eřetolóca, ...
- (dirudunak ziren, ez da?)
dirúdunek šién eštá?
- (Bai, dirudunak ziren).–“Zer, mahatsak heldu dittuk?” –eta– “Bai, bai, dirúdunek šién. “šēr mácak eldúřtuk? eta –bai,

- lantzean mordo bat bajatozak behera”– esan ei eutsen. Ba, lehenago,
 lancjen mořdobat b́axatořak berá- eřán eiřocen. ba léna
 holan baserri zeretán eta... Odola, barriz, errestu handian ei egoan.
 ólambaserí šéretanda... odóla baréc eřéřtu andišen eiřegoen
- Hori... denpora luzea da hori?
 ori... dempóra lušie da ori?
- Bai, antxina-antxinako kontuak dira horreek, eh! Berak kontetan zituan eta
 bai, ančineančineko kóntuk dié óřek e! berák kontétan řitunde...
- Ama, gure amama zanak edo zure amak goruetan egiten eban, ez da?
 amá, guré ámama řanáč edo řuré amák góruetan eičeban eřtá?
- Baai! Goruetan egin. Ardi-lanea ekarten eutsan tia Mariak eta egiten,
 bai, góruetan eiř. arđilanie ekárteocen tiá mariak eta eičeban
 ba, haria. Eta gero, hareaz hariagaz egiten zituan kaltzak, ardi-
 ba ariře ta geró árař ariřeáš eičen řitún kálcak, arđi
 lanazko kaltzak.
 lanařko kálcak.
- Eta asko batzen ziren goruetan egiteko?
 ta askó b́acén řién góruetan eičeko?
- Ez, harek berak bakarrik egiten eban, eh! Afari ostean berak bakarrik
 eř, arék berák bákarik eičeban e! afari óřtien berák bákarik
 egiten eban; eta libre egoan guztian.
 eičeban; eta libre euen guřtiřen.
- Eta harako txikiak zinenekoak-eta... han Mugartegiko harri-ondoan ta...
 eta áko čikiřek řinenekueketa, an mugárteiko arionduenda...?
- Eneee...! Ba, hantxe harriaren gainean guk aponak eta kanikak eta...
 enéee! ba, ánče ariřen gářin guk apónak eta kanikaketa...
 hantxe nahi izaten genduan egin Gregorik eta biok joan eta kaniketan;
 ánče nai iřéten genduan eiř gregórik eta biřok xúnde kaniketanda
 laster kentzen ginduzan harek!
 lářteř kéncén gĩnűřen arék!
- Eta zer zan ha? Eskritorea zan, ez da?
 ta řér řán á? eřkrítorie řán, eřtá
- Bai, ona eh! Juanito Mugartegi? Ona!, baina pentsetan dot ha ee...
 bai óna e! xwanitómugártegi? óna, bana péřtot á e
 ni ez naz akordetan orain zelakoa zan be, baina raroa zala. Ez euskun
 ni enáš akóřtan oin řélakue řambe baņa řárue řalá. eřóřkun
 izten han jarri be egiten. Eta guk hantxe harrian nahi jarri eta
 iřten an xaribe eičen. ta guk ánče ariřen nai xarí ta
 ez euskun izten eta halantxerik ibiltzen ginen; (larrí) estu ibiltzen ginen
 eřóřkun iřten da álančeik ibiltzen gĩnen, eřtu ibiltzen gĩnen.
- Eta harako Katalin?
 ta áko katalín?
- Katalin erroskeria?
 katalín eřóřkerí?
- Bai!
 bai.
- Katalinek hainbeste txakur eukitten zituan. Bera bakarrik bizi zan.
 katalínek aimbeste čakúr eukíten řitún. berá bákarik biři řán

Guk txakurrandirik ez, eta erroskea nahi jan... hareek komediak!
 guk čakúrāndik eś da eṛokie nai xan... árek komédiśak!
 Eta... batzen ginen, baina erroskarik ezin jan...! San Migeletan eta
 da báceñginen baña eṛóśkaik eśin xan... śamigéletanda
 karnabaletan eta beti egoten zan erroska-saltzen. Txiki-txiki bat zan.
 karnabáletanda bēti eóteśan eṛóśkaśalcen. čikíčikibat śan
 Hortxe Fermin Ipeřagarre bizi zan lekuan, hortxe bizi zan Katalin
 óṛče fermin ipeřagáre biśi śan lékun, óṛče biśi śan katalin
 erroskerea; famosea! Lehenago pentsetan dozu pesetea-eta? Sekulo be
 eṛoskerí; famóśi! léna péncetośu peśétietá? śekulobe
 ez genduan eukitten txakurrandirik be ta! Erroskea nahi jan eta ezin!
 eśgéndun eukíten čakúrāndipe ta! eṛóśki nai xán da eśin
 Halako komediak!
 álako komédiśak!

- Eta zelan zan ha... hor Kale Okerrean pentsetan dot bizi zala, eta
 eta śélan śan a... oṛ kalé okérin péncétot biśi śalá eta
 oso argia ei zan, Alejandra Zumarraga izenekoa...
 óśo aṛgíśe eíśan alexandrá śumára iśénekuē...
  - Ah bai! Hori, hantxe Kaja Laboralaren goian bizi zan. Julian Bollar-en
 a bai! orí ančé kaxálaboralan goiśén biśiśan. xulian boláren
 ama zan hori. Eta gure amak esan eutsan: “Zer, oinez zoaz?”
 amá śan orí. da guré amák eśaúcen: śeṛ oinés śoiés?
- “Ez, oin (orain) ez, gero!” Eta baina holakoa danean. Beti ataraten
 eś, oṇ eś, geró! da baña ólakue danien. bēti atáteban
 eban! Hori berban-berban eukan. Saladea zan. Joan zan Ameriketara eta
 orí berbámberbán eúken. śaládie śan. xunśán amériketá ta
 akabo! Joan zan eta hankea ebagi eutsela ta, gero ezdakit zer...
 akábo! xunśán da ankie ebaiocela ta geró eśtakit śeṛ...
 Han hil zan behintzat. Andra ederra eta saladea haxe zan benetan!
 án ilśan beincét. andrá edára ta śaládie aśé śán bēnetan!
- Txikitan mendira joaten zinien, ez da, zuek?
 čikíčen mendíra xúten śinien eśtá, śúek?
  - Ené, asko! Gu asko mendira. Domeka guztietan. Gure dibertzinoia, ba,
 ené ásko! gu ásko mendire. domeka guśiśetan. gure dibéṛśinoie ba
 horixe zan! udan manzanilea batzera Egizarrera edo Larruskainera.
 oíśe śan! udán manśaniliē bácia egiśará edo laṛúśkañá.
 Oinez, eh! Joan hor Xemeindik zehar Egizarrera eta gero Laruskainera
 oṇés e! xun oṛ śemeindik śiér egiśará da gero laṛúśkainá
 honutzagotik zehar bajatu eta gero oinez. Automobilean pentsetan dozu
 onúncatik śiér baxatu eta geró oṇés. automóbiljen péncetośu
 orain ibiltēn/zarien moduan? Ez! Hori ez, eh! Eta Barinagara,
 oṇ ibiltēn śarien modún? eś! orieś, e! da bariñá
 Barinagako jaietan, SanPedroetan, ba... oinez Barinagara.
 bariñako xaiśetan, sampédroetan ba oṇés bariñá.
 Etxebarrira ta Aspiltzara, Amallora.. danean oinez. Ai, lehenago
 ečebáṛire da aśpílcá amálorá... danien oṇés. ai léna xéntie
 jentea asko gehiago ibiltten zan. Orain alperkeria dago asko!
 ásko geśa ibiltēn śan. oṇ alpérkeiśe dá ásko!

Orain automobila haruntz eta automobila honuntz!!!
 on automóbile arúc ta automóbile onúc!
 Baten pentsau genduan e... geure eguna zala-ta zelebrau egin behar
 batén pencaú gendun e geuréguné šaláta séléb̄rau eñ bigendule.
 genduala. Ea zelan zelebrauko genduan, ba, ta; zelan zelebrau?
 ía sélán séléb̄rauko géndun ba ta; sélán séléb̄rau?
 Ba, txokolatea egin behar genduala, baina etxean eginda barik,
 ba çokolátie eñ bigendule baña eçin eñye barik
 kanpoan zala onena jatea. Eta egin genduan txokolate hori, sartu
 kámpun šalá ónena xátje. da engendun çokolátioi, sártu
 botila zabal-zabal baten eta pentsau genduan Elkorra joatea. Eta
 botiła sábal-sábal batén da pencaú gendun elkořá xútie. da
 pentsau zelan igerrí geuntsan denporeari... Xemeina allegau ginenean,
 pencaú sélán igéří góncen démporiai... šeméřná alégau gínénin
 euria... ta bueno! orain nora joango gara gu, nora joango gara?
 euríše... da bwéno oiñ ná xúngo ga gu, ná xúngo gá?
 Kanposantuaren aurreko petriletan jarri eta jan hantxe txokolatea
 kamposántuan aúřeko petriletan xaří eta xán ançé çokolátie
 atertu ebanean eta etxera! Haxe zan gure zelebrazioia!
 atértubánin da eçá! ašé šan guré séléb̄rašinoie!

III. AZTERKETA FONIKOA

1.1. *Armonizazio bokalikoa*

Zeri deritzagu armonizazio bokalikoa? Zenbait bokale, elkarren ondoan gertatu arren, ez dira elkarren kideko. Hiatoan ez dute elkar ondo hartzen. Beste batzu, ordea, molderrazagoak ohi dira; elkarren kidekoago. Hori dela eta, lexemari artikuloa edo ta bokalez hasten den deklinazio-atzizkia eransten zaionean batipat, aldaketak sortu ohi dira, bikote moldakaitzen ordeztu molderrazagoak sartuz; fenomeno hauei armonizazio bokalikoa derizte zenbait linguistek.

Puntu honetan, labur-labur emango ditut azpi-euskalki honetan ematen diren fenomenorik garrantzitsuenak. Bide batez gaurko joera eta azpi-euskalki honetan idatzi zutenena —idazle zaharrena— erkatuko ditut.

Nominatiboan —eta ergatiboan ere bai, jakina— garbi ikus daiteke lexemaren-bukaerako bokalea eta artikuloa elkartzekoan zer gertatzen den. Lehen hurbilketa batez zera esango genuke:

-a + a: ez dute irauten. Gaur egun, singularrean, “-ie” ematen du. Bilakabidea hauxe izango litzateke: -a + a > -ea > -ia, -ie. Kostaldera hurbildu ahala (Ondarroara, adibidez), beste urrats bat gehiago ematen da bilakabide honetan “-i” ginez. Inguru honetako idazle zaharrek, ordea, urrats bat gutxiago: “-ia” (alabia).

Pluralean, gaur egun, “a” biak bakundu egin ohi dira, “a”bakarra izatera etorriz. Idazle zaharretan ia beti biak agertzen dira, horretan Prai Bartolome izanik nabarmenena: “alabaac”.

-e + a: ez dute irauten, ez idazle zaharretan eta ez oraingo hizkeran. Orain: “-ie”; bilakabidea: -ea > -ia > -ie (bidie). Idazle zaharretan: “-ia”; bilakabidea: -ea > -ia (bidia). Ordurik hona urrats bat gehiago eman izan da.

-i + a: Yod-en eraginez erdikontsonante sabaikaria sortu ohi da. Idazle zaharretan honela adierazten da grafiaz: “-ja”.

Ez dakigu nola ebakiko zen ahoskatzerakoan horrela idatzirik dagoena. Orain-go erara, agian... Gaurko hizkeran ere erdikontsonante sabaikaria entzuten da, baina “i”ren eraginez, artikuloa itxi egin ohi da: “txorixe”.

-o + a: ez dute irauten, ez idazle zaharretan eta ez oraingo hizkeran ere. Orain: “-ue” (basúe). Bilakabidea: -oa > -ua > -ue. Kostaldera hurbildu ahala (Ondarroara, adibidez), beste urrats bat gehiago eman ohi da bilakabide honetan: -oa > -ua > -ue > -ú (basú). Idazle zaharretan, ordea, oraingo hizkeran baino urrats bat gutxiago: “-ua” (basua, besua, lepua...).

-u +a: ez dute berdin-berdin irauten. Orain: “-ue”.

Bilakabidea: -ua > -ue. (Burue).

Idazle zaharretan wau ageri da “u”ren eraginez erdikontsonante ezpainbikoa sortuz; artikuloa itxi gabe, noski: “buruba”. Oraingo egoeran “i” eta “u” bokaleek itxi egin ohi dute beti artikuloa. Horrela, “-o”z bukatutako lexema eta “u”z bukatutakoa, artikuloa erantsiz, zeharo berdinduak ageri zaizkigu: asto + a = astue; buru + a = burue.

Datiboa

Ez da berdin-berdin ematen. Markinan eta inguruko herrixketan bada ezberdintasun edo ñabardura txikiren bat honetaz, baina handi-handika, zera esan genezake:

Mugagabea: -C i: Lexema kontsonantez bukatu, “i” bakarrik eranstean zaio datibo mugagabea egiteko.

-V (r)i: Lexema bokalez bukatu, “(r)i” eranstean zaio. Baina inguru honetan, bokale arteko “r” oso ahula da eta erori egin ohi da ia beti, deklinazio-atzizkian batipat.

Mugatu bakarra: -C = -V: Lexema kontsonantez bukatu nahiz bokalez bukatu, ondorio berbera dugu. Orobat mugatu anitzean ere.

Orain: “-ai”. Bilakabidea: -a(r)i > -ai.

Idazle zaharretan: “-ari”.

Mugatu anitza: Orain: “-ei”. Idazle zaharretan: “-ai”.

Oharra: Mugagabea, lexema “-i”z bukatzen denean, “r” bokale artekoa galduz, bi “i” gertatzen dira elkarren ondoan; bata lexemarena eta bestea morfemarena. Baina ez dute biek irauten; bakundu egiten dira: -i + (r)i > -i. (Batzutan biak entzun daitezke).

Partitiboa eta ablatibo zaharra

Bokale arteko “r” galduz, lexemaren bukaerako bokalea, edozein dela ere, morfemako “i”rekin elkartzen da, aldaketarik sortu gabe. Lexema “i”z bukatzen denean ere, biak entzun daitezke; ez garbi, ordea.

Instrumentala eta soziatiboa

Nominatiboaren gainean eraikitzen dira kasu hauek. Beraz, nominatiboan bezalako bokale-aldaketak sortzen dira. Hala ere singularrean “e” artikulio itxia eta bokale arteko “g” galdu egin ohi dira: esku + a > eskue + -(g)az > eskuaz.

1.2. *Azentua*

Azentuarena arazo irristakorra da euskaran. Salbuespenak salbuespen, azentua oso indarge eta ahula da euskaraz; fintasun handiko tresnaz baliatu ezik, zalantza-iturri da puntu hau. Gainera, hitz bakoitzak azentu nagusi bakar bat izan arren, beste azentu motelago bat ere izan ohi du. Baina esaldiaren inguramen-duak errez alda dezake azentua, markatu gabea baita. Dena dela, nik, Markinaldeko azpi-euskalkiaz bai ikerketa honetan ta bai beste lan batzutan jaso ditudan eritzi, edo eta nahi baduzu, usteak adieraziko ditut hemen:

Mugagabeko (nor, nork) kasuetan, oxitonoa da azentua: (zortzi etxé).

Singularreko nominatiboan eta ergatiboan, paroxitonoa gehienetan; batzutan oxitonoa ere bai: “eskué”, “astúe”, “etxié”, “alábie”, “gizóna”.

Pluralean ia beti da proparoxitonoa: “éskuek”, “étxiék”, “gízonak”, “alábak” (paroxitonoa).

Partitiboan ere oxitonoa dela dirudi, baina ez da ondo markatzen edo zalantza nabari da, hitz batzutan batera eta besteetan bestera ebakiz: “diroik” (= dirurik), “zigurrík” (ala “zigúrrík eztakit?”); baina “txakúrrandik”.

Mailebuzko hitzetan ere jatorrizko azentuari eusten dio: “erróskaik”...

Instrumentalean eta soziatiboan, singularrean paroxitonoa da eta pluralean proparoxitonoa:

“umíaz” (sing.)

“úmiikin” (pl.)

“mutíllaz” (sing.)

“mutíllekin” (pl.)

Instrumental mugagabea oxitonoa dela dirudi (bi silabakoak behintzat): “basóz”, “oñéz”, “mendíz”, “zaldíz”...

Inesiboa, singularrean oxitonoa da eskuarki; proparoxitonoa pluralean eta paroxitonoa mugagabean:

“lepún”, “kalín”, “etxín” (sing.)
 “kalíetan”, “etxietan” (pl.)
 “kaléetan”, “etxéetan” (mugab.)

Aditz-izenetan, singularrean oxitonoa da eta paroxitonoa pluralean?

“etorri zanín” (sing.)
 “etorri zanéetan” (pl.) ala “etorri zánetan”?
 baina “etorri zínín” (sing.) > “zínín”.
 “etorri zíenetan” (pl.) > “zínēetan”...

Ablatiboa, mugagabeen eta singularrean paroxitonoa da; pluralean, berriz proparoxitono-aurrekoa deituko dioguna, bukaeratik hasita laugarren silaban mar-
 katzen baita:

“mendittétik” (mugag.)
 “mendítitik” (sing.)
 “mendíxetatik” (pl.)

Adlatiboa, mugagabeen proparoxitonoa da argi eta garbi:

“mendíttera” (mugag.), baina baita “mendittá”ere

Pluralean proparoxitono-aurrekoa:

“mendíxetara” (pl.), baina baita mendíxetá

Singularrean oxitonoa dela dirudi; baina lexemaren bukaera “-i” eta “-u”
 dutenetan, paroxitonoa ote den nago:

“etxá”, “kalá”, “lurrá” (Hauetan oxitonoa da argi eta garbi); baina “erríre”,
 “mendíre”, “barrúre” etab. paroxitonoak dira. Dena dela, hemen oxitonoa egite-
 ko joera nabarmena dago esamolde hauetan ageri denez: “itxasun ondá jun”
 (hondora) = “neure ónda dator” (aldamenera), “ná doa?” (nora doa).

Izen nagusietan, azentuaren eragina azken silabaren eta azken aurrekoaren
 artean banatzen dela dirudi. Nire eritziz, izen nagusiek lexemaren azentua nahiko
 markatua dute eta morfemarena eransten zaie, kasu honetan azken silaban:

“Eibárrá” (kasu honetan, nominatiboko azentua aldatu egin zaio: “Eibar”).
 “Gerniká” (nominatiboan “Gerníke” izango litzateke)

“Baríñá” (nominatiboan “Baríña”; izen ofiziala “Barinaga”).

Adlatibo norabidezkoa (direkziozkoa), azentuari dagokionez, berdina da, bai-
 na azpi-euskalki honetan kasu honen deklinazio-atzizkia, “-rutz” da beti eta ez
 “-runtz” edo “-rantz”.

Adlatibo kasua bizidunena denean, singularrean paroxitonoa da eta proparoxi-
 tonono-aurrekoa pluralean: “ámengana” (pl.), “amána” (sing.).

Beraz, singularra genitiboarekin berdintzen da, bien arteko bereizgarri baka-
 rra esaldi-haria izanik.

Genitiboan, lexema nola bukatzen den, gurutzaketak sor daitezke edo ez singularraren eta mugagabearen artean; gurutzaketa horiek, “-i” eta “-u”ren eraginez ondoko “a” (mugatuaren artikuloa) “e” bihurtzen delako gerta daitezke:

“edozein mutíllená” (mugag.)

“mutíllená” (sing.)

“mutíllena” (pl.)

“a” itsatsia duten hitzetan ere gurutzaketa gertatzen da, baina beste arrazoi bategatik: singularrean “-aren” da deklinazio-atzizkia.

Mugagabea “-ren”, baina singularrean lexemaren bukaerako “-a” eta morfemaren hasierakoa “a” bakarra izatera datoz. Beraz: “edozein alábarén” (mugaga.) “edozein amárén” (mugag.) “gure alábarén” (sing.) “gure amárén” (sing.).

Hemengo azpi-cuskalkiz: “edozein alábán” (mugag.)/“gure alábián” (sing.).

Baina: “edozein amán” (mugag.)/“gure amán”...

Oharra: “-a” itsatsia dutenetan, bizkaierazko erregela oso ezaguna da: -a + a = -ea > -ia > -ie; beraz, ondo bereizten dira mugagabea eta singularra. Euskara batuz, ez ordea.

“edozein neskáná” (mugag.) “néskena” (pl.)

“gure neskíená” (sing.). “Aita” eta “ama” hitzetan ez da jarraitzen goian aipaturiko erregela, animalietan izan ezik.

Erakusle eta izenlagun posesiboak

Hauetariko zenbait kasutan, azentua gertatzen da bereizgarri:

“onék” (ergatibo sing.)

“ónék” (ergatibo pl. eta nominatibo pl.); kasu bien berdintzea berriro ere. Esaldi-haria bakarrik izan daiteke bereizgarri.

Beste horrenbeste esan dezakegu erakusleen 2. eta 3. graduez ere:

“orrék” (ergatibo sing.)

“órrek” (ergatibo pl. eta nominatibo pl.)

“arék” (ergatibo sing.)

“árek” (ergatibo pl. eta nominatibo pl.).

Oharra: Azpi-euskalki honetan ez da erabiltzen ergatibo singularrean “hark” edo “hak” bizkaieraz beste zenbait tokitan egin ohi dutenez.

Genitiboaz ere gauza bera esan dezakegu. Lehen gradua bakarrik aipatuko dut:

“onén” (sing.)

“ónen” (pl.).

Beraz, pluralean ez da agertzen “e” bikoitzik eta azentua da bereizgarri. Idazle zaharrek, ordea, euskara idatzian “e” bikoitza darabilte beti pluralerako.

Beste kasuetan ez da ezer aipagarririk gertatzen. Datiboa euskara batuan bezala egin ohi da:

“oní” (sing.)
 “ónei” (pl.).

Mendebaldeko bizkaieraz, ostera, forma berbera entzun daiteke tokirik gehienetan singularrerako eta pluralerako, baina azentuz berezirik: “oneri” (sing.) / “óneri” (pl.).

“niré”, “zuré”, “beré”, “guré” = oxitonoak; “zúen”, “eúren” = paroxitonoak.

1.3. *Laburdurak eta kontsonanteen galerak*

Zenbait kasu laburturik eman ohi dira beti. Beste zenbait, ordea, ez da hain ziurra izaten eta pertsona berak ere laburturik nahiz laburtu gabe ematen digu. Grabazio honetan ere argi ikus daiteke hori: [krišedá eón níncenekúk?] [lepún] [xún sienín] [larógeta šórci úrtékú] [úřengo egunín] [ečín]. Hemen, beraz, laburduraz. Hitz-barnean ageri diren “g” horiek ere duda-mudazkoak dira, ez baitira garbi entzuten.

Ingurune berdintsuetan laburdura barik ere ebakitzen dira zenbait hitz: [šurién] [entéreu šaníen] [gausíe] [lišibie] [ařiláganekúe]... Ageri denez, inesibo kasuan, genitibo lekudenborazkoan eta nominatiboan, batera nahiz bestera ahoskatzen da.

Beti laburturik ebakitzen direnak

Adlatiboetan, baita kasu honetako aditz-izenetan ere: [ečá], [ařečiná] [baríná]. Esana dugu azken kasu biotan nominatiboa eta adlatiboa azentú hutsez bereizten direla. Gauza bitxia da, baina kasu honen galdetzailera ere [nā] ahoskatu ohi da. Hor, lehen-lehenik “-r” bokale artekoa galtzen da eta gero bokaleen asimilazioa eta monoptongazioa ematen da azentua daramana nagusituz.

Aditz-izenak: [bedára ebáta], [eberdioštékue eítá]. Aditz-izen hauetan, Bizkaiako, tradizio zaharra ez da jarraitzen Markinan. Beste tokirik gehienetan behintzat, “bedarra ebaten joan ziren” esango lukete zalantzarik gabe. Bizkaieraz, adlatiboaren ordeaz, ingurune horretan, inesibo mugagabe zaharra erabiltzeko joera da nagusi. (Hala ere atal honetan laburdurez ari gara eta ez morfologiaz).

Partitiboetako “r” guztiak suntsitu egiten dira: [ólakoík] [béšteik] [čakūrañdik]...

Genitiboen “r” guztiak ere suntsitu egiten dira, izenorde pertsonaletan edo izan ezik: [aiškórian dorúáš] [egūrená]. (= egurrarena). Genitiboan, egia esan, ez da “r”rik agertzen bizkaiera mintzatuan, baina hori ezin genezake galeratzat jo, dirudienez, ez baita sekula erabili.

“r” bokalen artekoa deklinazio-atzizkietan galtzen da eta adlatiboan bereziki; baina baita zenbait lexemaren barnean ere eta aditz laguntzailearen adizkietan batipat:

[etó̄ri síenien] edo [sínín] [etó̄ri díe] edo [dí] (= etorri dira), [etó̄ri gá] –r–galdu lehenbizi eta gero “a” biak bakundu. [goštiše] (= gorostia), [aíte] (haritza), [áko] (= harako).

“g” bokale artekoaren galera singularreko sozietiboan eta instrumentalean nabari da. Gero, ondorio orokorretan adieraziko dudanez, kasu bi hauek singularrean berdindu egin ohi dira; berdinak dira forma aldetik:

[aiškórian dorúáš] [xaboiaś] [eškú šabálaš].

Dirudenez, bokale arteko “r” eta “g” dira kontsonanterik jauskorrenak. Hau, hura baino finkoagoa izan arren, oso ahul entzuten da mantentzen den inguruetan.

Beste laburdura mota batzu, monoptongazioak dira. Nominatiboan eta inesiboan eman ohi direnak ikusi ditugu bidenabar. Oraingoan “behar” eta “-ago”k izan ohi dituzten aldaketak arakatuko ditut:

“Behar” beti ahoskatu ohi da laburturik baiezko perpausetan behintzat, eta aditz laguntzailea beroni dautsola:

[biócešu]. Beste zenbait aditzetan ere, iragankorretan batipat, horrelaxe ahoskatu ohi da:

[eśáocén], [eśábán], [eśátošte] (= esaten deust Markinan “esaten deuste” “eban” adizkiaren “e” ia beti galdu egiten dela esan behar: [naibán], [erúban] (= eroan eban).

“-ago”k ere laburdurak eta aldaketak izan ohi ditu: “egon” aditzaren adizki guztietan somatzen da eta konparatiboen “-ago” bukaeran:

[emén ná] (= hemen nago). Bilakabidea: nágo > náo > náu > ná.

Beste guztietan ere berdín: [śás] (= zagoz), [gás] (= gagoz), baina [śausé], [dás] (= dagoz); hitanoka berdín: [emén xák] (= hemen jagok). [geíša] (= gehi-go), [andíša] (= handixago), [andíšaua].

“-oa” bukaera duten guztiek “-u” edo “-ue” ematen dute, artikuloa ondoren dutenean behintzat: [lapikun], [erún] (= eroan), [erúban] (= eroan eban), “txingarute” deritza Markinaldean herri-kirol bati.

Goian aipatu dugu “g” bokale artekoaren galera, baina ez dut adierazi adibiderik orokorra; “egin” aditzean gertatzen dena, alegia. Aditz honetan “g” galtzea fenomeno orokorra dela esan genezake. Grabazio honetan hainbat aldiz agertzen da laburdura hau, baina iraganeko partizipioaren adibidea jarriko dut: “eíndde” [eínýe] (= eginda).

“Pentsatu” aditza era bitara agertzen da grabazio honetan: [péncetot], [péstot].

Beste zenbait laburdura ere azpimarra daitezke azpi-euskalki honetan. Une honetan adibide bitxi baten lekukotasuna eman nahi nuke. Aurrerago ere aipatua dut, baina bilakabidea eta azalpen laburra emango dut orain: Azpi-euskalki honetaz baliatu ziren idazle zaharrak –Markinaldeko euskararen ordezkariarik fidakorrena den Prai Bartolomek– “etorri dirianac”, “etorri cirianac” formak erabiltzen dituzte. Gaur egunean, era bitako laburdura egin ohi da adizki honetan: “dienak”

eta “zíanak” alde batetik eta “díñek” eta “zíñek” bestatik. Bilakabidea: “diríanak” > “diíanak” > “díanak” > “díanak” (batzu hemen geratu dira; beste batzuk aurrera jo dute, monoptongazioa eginez azentudun bokalearen alde, baina “i” bokale itxiaren eraginez “n” sabaikari bihurtzen da eta gainera hurrengo silabako “a” gradu bat ixten da) “díñek”...

Nire zalantza zera da: Prai Bartolome eta Mogelen garaietan nola ahoskatzen zen adizki hori? Idazten duten bezala ahoskatzen ote zuten ala, gaurko erara ahoskatutik, idazteko forma kultotzat jo ote dezakegu? Honelako aldakuntza batetarako epe laburregia dela esango nuke lehen eritzian, baina ez da ezinezkoa. Gainera, geroxeago aztertuko dugunez, lexemari artikulua eranstea ere, ezberdintasun nabarmenak somatzen dira orduan hona.

Laburdurez ari garelarik, honetan bilduko nuke labur-labur korapilo hau:

Laburdurak, kostalderantz eta bereziki Ondarroarantz hurbildu ahala, nabarmenago, ugariago dira. Artibai ibarrean, Lea ibarrean baino ugariago. Beste horrenbeste esan dezakegu kontsonanteen galeraz ere. Zuberoatik hasita Gipuzkoan zehar datorren fenomenoaren omen da “r” bokale artekoaren galera. Bizkaian ez dago batere sustraitua, baina Markinan bai.

IV. ONDORIO OROKORRAK

1. Bonaparte printzeak ekialdeko bizkaierari buruz ematen dituen datuak funtsean bat datoz Mogel eta Prai Bartolomerekin, armonizazio bokalikoari dagokionez batipat.

Oraingo egoera, ordea, zeharo desberdina da. Bonaparte, azpi-euskalki honen berri ematerakoan, idazle haiengan eta beraz, euskara idatzian oinarritu ote zen da nire susmoa. Susmo honek, gainera, badu arrazoirik, hain epe laburrean ez baita edo zail baita honenbesteko aldaketarik ematen. Hala ere ezinekoa ez dirudi. Ikus ditzagun ezberdintasunak:

<i>Mogel/Prai Bart.</i>	<i>Orain</i>
-a + a > -ia (sing.) alabia	-ie alabie > (alabí)
-a + ak > -aak (pl.) alabaak	-ak alábak
-e + a > -ia (sing.) etxia	-ie etxie > (etxí)
-e + ak > -iak (pl.) etxiak	-iek étxiak
-i + ak > -ijak (pl.) txorijak	-ixek txórixek
-o + a > -ua (sing.) astua	-ue astúe > (astú)
-o + ak > -uak (pl.) astuak	-uek ástuek (ástuk)
-u + a > -uba (sing.) buruba	-ue burue
-u + ak > -ubak (pl.) burubak	-uek buruek

Datiboan

-ari (sing.) gizonari	-aí gizonái
-ai (pl.) gizonai	-ei gizónei

Idazle zaharrengan lehen aipaturiko kontsonante galerarik ez laburdurarik ez da nabari.

2. “i” eta “u”ren eraginez artikuloa itxi egin ohi da, baina beste mugatzai-leak eskuarki ez. Hala ere, inoiz entzun daitezke “harri bet” etab. Baina itxitura hau, “i” nahiz “u” aurreko silaban direnean bakarrik gertatzen da; ez diptongoa osotuz beste bokalearen ondoan daudenean. Bizkaierazko zenbait azpi-euskalkitan, “u”ren eraginez batipat eta gutxiago “i”ren eraginez, aurreko “a” > “e” izatera etorri ohi da: “au” > “eu”.

Adibidez: “gaur” > “geur”; “hautse” > “heutse”; “pentsau” > “pentseu”; “aurrien” > “eurrien”; “lauso” > “leuso” etab.

Azpi-euskalki honetan ez da honelako itxiturarik gertatzen. Beti mantentzen da “au” diptongoa. Beraz, aditz laguntzaile iragankorren NORI adizkiak, euskara mintzatuan laburturik eta aditz nagusiari loturik ahoskatu arren, hemengo idazle zaharren idatzietan DEUTSUT / DEUTSUGU / DEUSKU etab. dira beti; sekula ere ez DAUTSUT / DAUTSUGU etab. Eta ezin daiteke ihardetsi bokalea itxi denik, azpi euskalki honetan ez baita inoiz ixten. Iparraldekoek erabili ohi duten DATXEKIOLA (gaztelaniazko ‘adherido’), ostera, DAUTSOLA. Egoki zuzentzen du S. Altubek, Azkuek puntu honetan egindako errakuntza, honen morfologiaren oharretan. Ikus dezagun goian aipatutako hitz bien bereizketa garbia Prai Bartolomeren testo batetan:

“Oin bijac laban eguinda, plaziaren erdijan jausita gueratuten dira andrazcuac, inoc, beguiratu biar ezdeutseen modubuan, escuti dautsanac jaso artian”.

3. Bustidurak eta hots sabaikariak egiteko joera nabarmena dago azpieuskalki honetan. Mendebaldeko bizkaieran Txorierra eta Arratia alderantz jo ahala, bustidura gutxiago nabari da. Hala ere, Prai Bartolomek, grafian behintzat, kontsonante sabaikari gutxi erabiltzen du. “Ñ” ia inoiz ere ez. Idazle honen ezaugarrietako bat horixe dela esan dezakegu. “LL” sarri samar darabil. Mogel gehiago baliatzen da kontsonante sabaikariez. Harritzekoa bada ere, Añibarro, Arratiakoa izanik, Mogel eta batez ere Prai Bartolome baino ugariagoa da kontsonante sabaikariak erabiltzean.

4. Ablatibo zaharra, esamolde fosilizatu batzutan izan ezik, nekez entzun daiteke: “kaleik kale”; “mendik mendi”; “etxeik etxe”, baina hauek ere galzorian daudela dirudi eta honako hauek sarriago erabiltzen ote diren nago: “kaletik kalera”; “etxetik etxera”... Mendebaldeko bizkaieraren zenbait tokitan “ordurik hona”; “gaztetarik”; “txikitterik” etab. parra-parra entzun daitezke. Hala ere, ondoko ingurune honetan egoki-egoki erabiltzen da; beti erabili ere: “ondoik joan” (“ondotik” edo “atzetik” esateko): “Umiau (au umiau) neure ondoik dabil beti”.

5. Pluraleko ergatiboa eta nominatiboa ez dira bereizten, ingurunetik edo testo-haritik izan ezik.

Ekialdeko eta euskara batuko bereizketa: “-ak” (nominat. pl.); “-ek” (ergatibo pl.), hemen ez da ezagutzen.

6. Soziatiboa eta instrumentala berdinduak daude singularrean eta pluralen ere; singularrean bata nahiz bestea “-az” da. Egoera zaharra berrezartzera

joz gero, “g” galdu dela esan behar, egoera zaharrean “-gaz” izan baitzen. Pluralean, bata nahiz bestea “-ekin” da. Horretan oraingo hitzun arruntak ez du hutsik egiten; ezta Prai Bartolomek ere. Mogelek, ordea, ez du erregela hau beti betetzen; zenbait pasartetan “-akaz” bukaeradunak dakartza.

7. Lexema batzutan zalantza nabari da, “u” eta “o”ren arteko nahasketa dela eta. Artikuloa hartzerakoan, biak zeharo berdinak direnez gero, lexema nola bukatzen den zail gertatzen zaie, euskara bereziki landu ez dutenei. “Eskue” eta “astue” entzuten direnez, batzutan “esko” (esko bat) eta holakoak erausten dira. Markinaldeko hitzun arruntari gehiago entzungo diozu “diroik” “diruik” (= dirurik) baino.

8. Gaztelaniazko “-ón” bukaeradun hitzak “-oe”/“o” ebakitzen dira hemen: “kamioe bat” baina maizago “kamio bat”; “arratoe bat” maizago “arrato bat”.

Gaztelaniazko “-ción” atzikia, “-ziñoie” da, baina eskuarki artikulo eta guzti, honela entzun daiteke: “-ziñoie” (funtziñoie), (bedeikaziñoie)...

9. Aditz laguntzaile iragankorrean, osagarri zuzenaren plurala markatzeko, “-it-” elementudunak entzuten dira [ekárten šítún]. Baina bestelakoak ere bai kasu batzutan. “Genituen”, adibidez, ez da entzuten, “genduzen” baino. Orainaldiko lehen pertsonen pluralaren marka biak ageri zaizkigu bata-bestearen ondorik: [ekárítuás] (= ekarri ditudaz); beraz, “ditut + “dodaz”en bukaera; noizean behin baita [ekérítut] ere. Idazle zaharregana jotzen badugu, zalantza nabari da plural-marka bakar eta bikoitzaren artean. Uriartek plural-marka bikoitzekoak darabiltza: “icentatu cituzan”, “igaroten dituezan penaac”.

Juan Jose Mogelek bietarikoak darabiltza: ditubee / ditubeez; cituban / cituzan; nituban / dituguz, dituzubeez...

Juan Antonio Mogelek eta Prai Bartolomek, plural-marka bakarrek formak eta “-it” elementudunak darabiltzate beti. “Neukez” eta “leukez” ere ez dira ageri bi hauen idazlanetan, “nituke” eta “lituke” baizik. Bizkaierazko oraingo idazleetan dabilen saltza eta nahastea dela eta, “nebazan”, “ebazan”, “dauz” eta honelakoak ere noizean behin entzun daitezke...

10. Aipagarria deritzat grabazioan ageri den forma honi: “*tia Arrillaganekok* esateban...” Ez da “Arrillaganeko tia” esaten, deitura bezala mugagabea baizik.

11. /j/ beti ahoskatzen da belarea [x]. Aditz laguntzailean eta alokutiboan ere bai: “etorri jat” [etoři xate], [ešan xok][xaúsi xakoe]. Durangaldean [xaúsi džaku]; Meñakan [džauši džaku].

12. /f/ ez da izan kontixu, Markinaldekoen begiko oraintsu arte. Behin honez gero, nahiko bertokoturik dagoela dirudi. Grabaketa honetan bertan ere “fiñe”, “afarixe” etab. entzun genitzake. Egia esan, “piñe”, “paltsue”, “aparixe”, “palta”, “apana” etab. asko entzuten dira oraindik, baserriarren artean batipat; baina ez dira guztitara ere hitz asko. Inguru honetako idazle zaharregana joz gero, zera aurkituko dugu: Juan Antonio Mogelek eta Prai Bartolomek ez dute /f/ onartzen, eta bakoitzak bere argudioak jartzen ditu; hark Peru Abarka-ren sarreran eta honek Icasiquizunetan. Prai Bartolomek zera dio:

“Eguija da, erantzun eustan batec: “p” iminten nevala “f” lecuban: baina, jaquitunac dinuenez, ta euscaldun utsai entzuten jakuenez, ez dauca “f”c cer eguinic gueure eusqueran”. Uriartek, Astarloak eta Juan Jose Mogelek ez dute engararik, maileguzko hitzetan behintzat, “f” erabiltzeko. Prai Bartolomek zeharo bazterten du kontsonante hori, eta “f”dun maileguzko hitzak ugari erabili arren, “p” trukutzen ditu beti: opendidu, oitura impamiac, propeta paltsuen, San Francisco Sales, opicijoz, popuertza, apicinoia, paltia, paltau, piestia, pabore, pandanguan, compeseetan, prutia, copradijeetaco, pornicacinoia, pamelija... empin.

J. A. Mogel-ek ere ez du onartzen “f”rik euskaran. PERU ABARKA liburu ospetsuaren sarreran, bere gramatika eritziak ematen dizkigu. Sarrera hori erdaraz dator. Hona zer dioskun:

“El idioma bascongado no necesita en el alfabeto romano de estas dos letras *f* y *h* y no aciertan los que escriben con *f*, estos vocablos *alferra*, *afaria*, *ifini*, y algunos otros que se deben escribir con *p*: *alperra*, *aparia*, *ipini*, es decir como los pronuncian los puros vascongados. Estos, si no han estado en tierras donde han aprendido algo del idioma castellano, o no han cursado la escuela, no pueden pronunciar la *f*. Así por *Fernando* dicen *Pernando*, por *Francisco Prancisco*, por *fiesta* y *función* *piesta* y *punción*. He hecho repetidas experiencias con ellos, y no pueden pronunciar la *f* sino sustituyendo la *p*. Argumento concluyente de que es letra extraña y superflua. Los chicuelos cuando empiezan a aprender el abecedario en la escuela llegando a la *f*, dicen *epe*, y cuesta trabajo el enseñarles a decir *f* como los castellanos”.

R. M. Azkuek, bere hiztegi nagusiaren sarreran zera dio:

“Comúnmente se cree que no es sonido indígena, por más que, aunque poco, se usa en todos los dialectos del vascuence. Es sonido espirante de *p* (...)

La *f* no forma parte de ningún sufijo, ni prefijo, ni infijo (...). Todavía hay muchos vascos naturalmente refractarios a este sonido y tienden a pronunciarle como *p*”.

Luis Mitxelenak “Fonética Histórica Vasca”n ematen dituen eritziak bilduz amaituko dut “f” letraren auzi hau:

“El caso del fonema /f/, ya se le suponga realización bilabial o labiodental, no ofrece grandes dudas. Es seguro que su introducción es relativamente reciente. En efecto, *f* aparece sobre todo en préstamos y fuera de ellos se puede demostrar por lo general que procede de otro sonido más antiguo.

Lo que hay que modificar de raíz es el cuadro que con alguna frecuencia se presenta acerca de la posición fonológica de /f/ en el vasco histórico. Conforme a él, en efecto, el vasco unilingüe de la zona que sea no acierta a pronunciar este sonido que repugna a sus hábitos lingüísticos.

Su introducción es por lo tanto sumamente reciente, en realidad algo que se está realizando en nuestros mismos días, gracias a la creciente influencia de las lenguas oficiales.

Ahora bien, si nos atenemos a la mera descripción dejando a un lado toda consideración diacrónica, es decir, si nos limitamos a examinar las formas bien establecidas en la lengua haciendo caso omiso de su procedencia, veremos que

en la mayor parte de la zona de habla vasca /f/ es un fonema como cualquier otro. Su frecuencia, tanto en posición inicial como interior, sin ser de las más elevadas, no es tampoco baja. Esta es la situación en labortano, bajo-navarro, suletino, en buena parte de la Navarra española (sic) y probablemente también en la parte occidental de Vizcaya.

Tampoco parece haber duda de que /f/ se realiza en la mayor parte del país como una fricativa labiodental sorda, que no difiere gran cosa de la pronunciación normal del esp. o fr. Esto puede extenderse al vasco que conocemos por los textos desde el siglo XVI: no hay, en efecto, que sepamos, ningún testimonio de esos siglos en que se señale una pronunciación característica del sonido escrito *f*. No será ocioso añadir que esa letra no falta tampoco en nombres propios vascos registrados en documentos medievales: *Naffarrate*, *Zuffia* (mod. Nafarrate, Zuya) CSMiLL. 91, año 1025, *molino de Ama Nafarra* ib. 196, año 1096, etc.

La situación es diferente en guipuzcoano y áreas próximas altonavarras y vizcainas. Aquí *f* en préstamos está representado normalmente por *p* (*paltsu* 'falso', *peria* 'feria', *pesta* 'fiesta', *inpernu* 'infierno', etc.), salvo en *fede* 'fé' y algún otro que alguna vez alterna facultativamente con *f*, al menos en ciertas localidades: *afari* / *apari* 'cena', *nafar* / *napar* 'navarro', etc. Pero esto no representa nada antiguo probablemente, sino un proceso secundario relativamente reciente. Según toda probabilidad, estaba en lo cierto el P. Añibarro cuando escribía a J. A. Mogel hacia 1900:

"Cada vez achica Vd. en bascuence de Marquina... añade Vmd. que en Marquina no aciertan a pronunciar la *f*, y que se borre del alfabeto vascongado, y nuestros escritores sucesivos si se conforman con esta regla irán escribiendo *pedea*, *pielac*, *pina*, etc. Es comunísimo su uso en Vizcaya; usan de *f* en Navarra y Francia, y Guipúzcoa ha pegado la *p* a Marquina..."

Habla en favor de esto el que los escritores guipuzcoanos del siglo XVIII empleen normalmente *f*, no solamente en palabras de origen evidente como *falso*, *fede*, *fin*, *confessatu*, *infernu*, sino también cuando no podía mediar ninguna consideración etimológica: O. de Arín *alferrick* 'en vano', *ifeni* 'puesto', *Ubillos afari* 'cena', *farragarri* 'ridículo', etc."

Orri-barreneko oharretan dioenez, XVIII. mendean zalantza zegoen eta A. Kardaberaz-en hitzak aipatzen ditu. Kardaberaz-ek F / P-ren arteko zalantza eta gor eta ozenen nahasketa salatzen du: "Ala Provincian (= Gipuzkoan), nola Nafarroan, ta are gueiago Bizcaian, itz-eguiteco, edo aoz esatean, itz asco labur-tcen dira, baita letra asco trucatu ere: b, d, f, p, t, bata bestearen lecuan: ala becatua, pecatua, farrez, barrez; ifiñi, ipiñi, ibeñi; oficio, opicio; alferric, alperric... ta onela beste asco, baña jaquiñac ta errazac, uso ta costumbric gucia eracustendu".

13. Txistukari bizkar-albeolareak eta apiko-albeolareak nahiko garbi bereizten dira Markina inguruko herriska eta auzoetan; ez, ordea, Markina-Xemeingo kaleartean bertan. Horretan Luis Mitxelena Jauna zuzen dagoela esango nuke, Markin-Etxebarrin eta Bolibarren bien arteko bereizketa egiten dela esatean. (ik. Fonética Histórica Vasca).

14. Aurreko puntuaz adierazi dugun gauza berbera esan genezake hitanoari dagokionez ere. Hitanoa edo alokutiboa bizi-bizi dago oraindik hemengo herriska

eta auzoetan, baina ez Markina-Xemeingo kaleartean. Hemen, euskara bera ere —eta erabiltzen denean pozik— nahiko kutsatua eta interferentziaz zipristindua egin ohi da. Hitanoa bizirik dagoen herrisketan ere erabilera ez da giza-talde guztietan berdintsua. Gazteen eta adineko pertsonen artean da erabiliena. Adin beretsuko-koen artean da erabiliena. Gizonezkoen artean maiztasun handiagoa du emakumezkoen artean baino. Neska-mutilen artean, adin beretsukoak izanez gainera, etxekotasun handia behar da hitanoa erabiltzeko. Baserri giroan maiztasun handia du. Forma aldetik hemengo hitanoa oso atsegingarria da, Gipuzkoako bizkaiera egiten den tokietakoa eta hemengo berdintsuak dira. Alde handia du mendebaldeko bizkaieraren formekin alderatzen badugu. Mendebaldeko bizkaieran, adibidez, honelako formak erabiltzen dira: “Ekarri yozak”; ekialdeko eta Gipuzkoako bizkaieraz, ostera: “ekarri jittuk” etab.

Haur txikiei ez zaie hika hitz egiten, zuka baizik. Hemendik 11 kilometrotara, Ondarroan zeharo baztertua dago itanoa; arruntegi iruditzen omen zaie; edo eta soziolinguistikako edo sikolinguistikako arrazoiren bat izan daiteke tartean.

Markinan ez zaio hitanoa edo alokutiboa deitzen, “EZTOK ETA BAIDOK” baizik. Markinako emakume zahartxo bati entzuna dut, berak ez diela seme-alabei “EZTOK ETA BAIDOK” IRAKATSI; BEGIRUNE GUTXIKOA ETA ARRUNTEGIA IRUDITZEN ZITZAIOLAKO; beti irakatsi izan diela “EZTOZU TA BAIDOZU” eraz hitz egiten...

15. Euskara oraindik osasuntsu den herrisketan NOR-NORI erako adizkiak egoki-egoki erabiltzen dira: “Jun zakixoz”, “etorri zakidaz” aginte-erako formak bizi-bizi daude.

16. Euskara gaizki egiteari EUSKAL-GAIZTOA deritza. Hitz egitean “moldakatxa” dela ere esan ohi da...

BIBLIOGRAFIA

MITXELENA, L.: *Fonética Histórica Vasca.*

TXILLARDEGI: *Euskal Gramatika.*

TXILLARDEGI: *Euskal Fonologia.*

TXILLARDEGI: *Oinarri bila.*

MOGEL, J. A.: *Peru Abarka.*

PRAI BARTOLOME: *Euscal-errijetaco olgueeta ta dantzeen neurrizco gatz-ozpinduba.*

PRAI BARTOLOME: *Icasiqizunac.*

ROLLO, W.: *The Basque Dialect of Marquina.*

ARRIZABALAGA, J. J.: *Markiña Zarra Kontu kontari.*